

SUKCESJA LEŚNA I ZALESIANIE GRUNTÓW ROLNYCH JAKO AKTUALNE WYZWANIE PRAC URZĄDZENIOWO-ROLNYCH

Mateusz Śmigielski

Politechnika Świętokrzyska w Kielcach

Jacek M. Pijanowski, Jacek Gniadek

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

Streszczenie. Wyłączenie gruntów z produkcji rolnej uwarunkowane jest wieloma czynnikami – zarówno warunkami przyrodniczymi (jakość gleby, odległość od większych kompleksów leśnych), jak i pozaprzyrodniczymi – struktura działek rolnych, ich powierzchnia i kształt, zmiana struktury demograficznej mieszkańców wsi (migracja do miast, podejmowanie pozarolniczej działalności gospodarczej). Grunty wyłączone z produkcji rolnej podlegają sukcesji wtórnej co wpływa (niekorzystnie) na przyległe grunty nadal użytkowane rolniczo.

Istotne jest rozpoznanie przyczyn wyłączania gruntów z produkcji rolnej oraz inwentaryzacja takich obszarów w ramach programów prac urzędzeniowo-rolnych poprzedzających scalenia i wymiany gruntów. Pozwala to na właściwe sterowanie rozwojem obszarów wiejskich oraz poprawę struktury przestrzennej gospodarstw rolnych.

Przeprowadzenie prac scaleniowych umożliwia racjonalną gospodarkę gruntami rolnymi – możliwe będzie wskazanie obszarów, które z różnych względów wyłączone z produkcji rolnej tworzyć mogą „bufory” między kompleksami leśnymi a gruntami rolnymi.

Słowa kluczowe: sukcesja wtórna, prace urzędzeniowo-rolne, scalenia, zalesianie

Adres do korespondencji – Corresponding authors: mgr inż. Mateusz Śmigielski, Katedra Geotechniki, Geomatyki i Gospodarki Odpadami, Wydział Inżynierii Środowiska, Geomatyki i Energetyki, Politechnika Świętokrzyska, al. Tysiąclecia Państwa Polskiego 7, 25-314 Kielce; dr hab. inż. Jacek M. Pijanowski, Katedra Geodezji Rolnej, Katastru i Fotogrametrii, Wydział Inżynierii Środowiska i Geodezji, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, ul. Balicka 253a, 30-198 Kraków, e-mail: wmsmigielski@tu.kielce.pl, j.pijanowski@ur.krakow.pl.

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków 2017

WPROWADZENIE

Rolnicza przestrzeń produkcyjna jest zagrożona wieloma niekorzystnymi zjawiskami. Jednym z nich jest sukcesja wtórna, wpływająca na pogorszenie warunków gospodarowania na działkach sąsiednich, na których działalność rolnicza jest nadal prowadzona. Sukcesja wtórna dotyczy w Polsce głównie odłogowanych półnaturalnych pól i łąk. Sukcesja ta polega na stopniowym odtwarzaniu się naturalnych zbiorowisk roślinnych krzewów i drzew.

Szachownicowy układ działek, naprzemiennie użytkowanych rolniczo i podlegających sukcesji lub zalesianiu nie sprzyja ani rozwojowi lasu, ani działalności rolniczej. Lasy na gruntach porolnych – najczęściej sosnowe – są wyjątkowo mało odporne na działanie szkodników (owadów), które znajdują tam dobre warunki do rozwoju. Nieprawidłowo realizowany proces zalesiania gruntów użytkowanych rolniczo nie sprzyja rozwojowi lasu jako ekosystemu naturalnego. Z kolei uprawy na działkach rolnych sąsiadujących z działkami zalesionymi narażone są m.in. na spadek plonów powodowany przez ocienianie, konkurencję korzeniową, przenoszenie chorób roślin, zachwaszczenie i opóźnione dojrzewanie [Woch 2015].

Najlepszym sposobem właściwego sterowania rozwojem terenów rolnych i zalesień są prace urządzeniowo-rolne. Umożliwiają one inwentaryzację obszarów, które z różnych przyczyn stopniowo podlegają sukcesji, i rozpoznanie przyczyn (braki infrastrukturalne, problemy w sferze społecznej, inne) oraz obszarów, na których powinna być prowadzona gospodarka rolna – zwartych kompleksów położonych na glebach lepszej klasy, dostępnych (właściwy dojazd), a także wskazanie obszarów (kompleksów), które z uwagi na położenie (bezpośrednie sąsiedztwo lasów), niską jakość gleb, warunki wodne (tereny zalewowe, podmokłe) można wyłączyć z produkcji rolnej i przeznaczyć pod zalesienie. W ramach scaleń możliwe jest też tworzenie „buforów” (np. pastwiska) między kompleksami leśnymi a gruntami użytkowanymi rolniczo. Dotyczy to także terenów uznanych za rolniczo nieprzydatne, położonych w bezpośredniej bliskości kompleksów leśnych, które mogą być przeznaczane pod użytki ekologiczne.

CEL I METODYKA

Celem artykułu jest przedstawianie wyników analiz dotyczących aktualnych wyzwań związanych z rozwojem sukcesji leśnej oraz procesem zalesiania gruntów rolnych na przykładzie badań prowadzonych w powiecie koneckim (woj. świętokrzyskie). Opierając się na studium dokumentów prawnych i opracowań fachowych oraz prac terenowych, określono w drodze syntezy kluczowe przyczyny sukcesji wtórnej na badanym obszarze.

Wyłączanie gruntów z produkcji rolnej jest procesem stosunkowo nowym, uwarunkowanym wieloma czynnikami – zwłaszcza wielkością i położeniem działek rolnych (małe powierzchniowo gospodarstwa o rozdrobnionych i rozproszonych w przestrzeni działkach ewidencyjnych), niskimi cenami płodów rolnych (a co za tym idzie nieopłacalnością produkcji), zmianami demograficznymi na wsi, niskimi plonami uzyskiwanymi na słabszych glebach, ale również i wieloma innymi. Wyłączenie gruntów z produkcji rolnej nie jest procesem gwałtownym. Ryc. 1 ukazuje fragment miejscowości Chęciny, gdzie

teraz widzimy las lub tereny zielone, a gdzie jeszcze na przełomie lat 50. i 60. XX w. były pola uprawne lub pastwiska. Do produkcji rolnej wykorzystywano wtedy każdy kawałek ziemi, co wynikało m.in. z niskich plonów, dostępności taniej siły roboczej, dodatkowo taniej żywności przy wysokich cenach wyrobów przemysłowych niezbędnych w gospodarstwie [Michalek 2013].

Ryc. 1. Porównanie zdjęcia historycznego i współczesnego obrazujących sukcesję leśną (miejscowość Chęciny) – po lewej zdjęcie stan z 2015 r. (fot. G. Pietrzak), po prawej zdjęcie przełomu lat 50. i 60. (fot. P. Pierściński)

Fig. 1. A comparison of historical and contemporary pictures showing forest succession (Chęciny village) – on the left a photo from 2015 (photo by G. Pietrzak), on the right a photo from the turn of the years 50 and 60 (photo P. Pierściński)

Analizę przyczyn sukcesji wtórnej prowadzono na przykładzie gminy Radoszyce, położonej w powiecie koneckim (woj. świętokrzyskie). Gmina posiada powierzchnię 14 671 ha w tym: użytki rolne 8291 ha, lasy i grunty leśne 5581 ha, rozlewiska wodne 95 ha i pozostałe grunty 704 ha. Lasy stanowią 38% ogólnej powierzchni gminy [www.radoszyce.pl]. Na podstawie analizy zdjęć lotniczych (zarówno archiwalnych, jak i wykonywanych aktualnie), a także wizji terenowych określono następujący zakres analiz, jak chodzi o możliwe przyczyny sukcesji wtórnej:

- Niewielka powierzchnia, szachownicowy układ działek wchodzących w skład gospodarstw rolnych tj.:
 - rozdrobnienie działek w ramach jednego gospodarstwa,
 - niekorzystny, utrudniający gospodarowanie kształt działek położonych często poza granicami wsi.
- Zmiany w strukturze ludnościowej na wsi, w tym:
 - migracja ludzi młodych do miast, emigracja ekonomiczna,
 - podejmowanie pozarolniczej działalności gospodarczej przez mieszkańców wsi,
 - ujemny przyrost naturalny.
- Niska klasa gleby.
- Bliskość większych kompleksów leśnych i ich wpływ na otaczające je grunty rolne. Zostaną one omówione w kolejnych rozdziałach.

POWIERZCHNIA I ROZŁÓG GOSPODARSTW ROLNYCH

W ostatnich latach w analizowanej gminie Radoszyce zaobserwować było można spadek liczby gospodarstw z 1928 w roku 2002 do 1390 w roku 2010 (o 28%), przy jednoczesnym wzroście powierzchni użytków rolnych w gospodarstwie z 3,59 ha do 4,12 ha (o 15%). Odnotowano również spadek ogólnej powierzchni gruntów rolnych z 6930 ha w roku 2002 do 5722 w roku 2010 (o 17%). Przedstawione dane dla gminy Radoszyce odpowiadają tendencjom w całym regionie świętokrzyskim [Orzechowski i Górski 2012]. Ciekawie przedstawiają się również dane dotyczące powierzchni gospodarstw rolnych – na 1390 gospodarstw rolnych w gminie Radoszyce [Orzechowski i Górski 2012]:

- 189 to gospodarstwa o powierzchni do 1 ha,
- 244 gospodarstwa w przedziale 1–2 ha,
- 201 gospodarstw w przedziale 2–3 ha,
- 352 gospodarstwa w przedziale 3–5 ha,
- 318 gospodarstw w przedziale 5–10 ha,
- 59 gospodarstw w przedziale 10–15 ha,
- 27 gospodarstw powyżej 15 ha.

Jak wynika z danych statystycznych średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego w województwie świętokrzyskim wynosi 5,57 ha przy średniej 10,49 ha dla całego kraju [Ogłoszenie ... 2015].

Dane statystyczne informują wprawdzie o wielkości gospodarstwa, ale na kondycję gospodarstwa ma również istotny wpływ rozdrobnienie działek. Gospodarstwa nie składają się przeważnie z jednej nieruchomości, ale najczęściej z kilku, i to położonych w różnych częściach wsi, a nawet w sąsiednich obrębach. Taki stan rzeczy nie poprawia kondycji gospodarstw, utrudniając prace polowe i podnosząc koszty produkcji. Są różne przyczyny rozdrobnienia gruntów w ramach jednego gospodarstwa – najczęściej to przyczyny o podłożu historycznym. Na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego nastąpiło poważne rozdrobnienie gospodarstw rolnych, będące efektem częstych podziałów ziemi. Na wsi dominowały gospodarstwa drobnotowarowe prowadzące gospodarkę eksten-sywną [Michalek 2013].

Sprawy własności użytkowanej przez rolników ziemi regulował Ukaz Carski z 1864 roku, na mocy którego zostały rozparcelowane duże majątki ziemskie. Jak stanowił w art. 5 [Ukaz... 1864]: „We wszystkich dobrach prywatnych i instytucyjnych, jako też rządowych (...) na własność włościan przechodzą wszystkie dotąd w posiadaniu ich znajdujące się osady (...) a w tej liczbie i osady trzech morgów nowopolskiej miary nie dochodzące, bez żadnego ograniczenia co do ich rozległości”. Ukaz carski był dokumentem, który najpóźniej regulował sprawy własności gruntów chłopskich (wcześniej sprawy te uregulowano na ziemiach polskich w zaborze austriackim i pruskim). Miał on duży wpływ na zmiany w strukturze terenów rolnych na obszarze byłego zaboru rosyjskiego.

Po I wojnie światowej rozpoczęły się działania rządu odrodzonej Polski mające na celu poprawę struktur agrarnych. W tym celu w 1921 roku przyjęto m.in. Rozporządzenie mające na celu likwidację wielkoobszarowych majątków ziemskich związaną z reformą rolną, które stanowiło w § 1 [Rozporządzenie... 1921]:

„Przymusowemu wykupowi – w myśl ... ustawy z dnia 15 lipca 1920 r. o wykonaniu reformy rolnej podlegają:

1. nadwyżki gruntu ponad 60 ha:
(...)
- b) na terenie ... województwa kieleckiego”.

Wprawdzie ziemia z parcelowanych majątków systematycznie zasilala istniejące już gospodarstwa chłopskie, jednak tradycyjne podziały spadkowe powodowały, że obszar przeciętnego gospodarstwa wciąż malał. O ile w 1921 r. średnia powierzchnia gospodarstwa chłopskiego wynosiła 5,7 ha, to w 1938 r. powierzchnia ta zmalała do 5 ha [Michalek 2013].

Po zakończeniu II wojny światowej nastąpiły dalsze zmiany związane z parcelacją – już w 1944 roku dekretem PKWN postulowano [Dekret 1944]:

„Ustrój rolny w Polsce oparty będzie na silnych, zdrowych i zdolnych do wydajnej produkcji gospodarstwach, stanowiących prywatną własność ich posiadaczy.

Przeprowadzenie reformy rolnej obejmuje:

- a) upelnorolnienie istniejących gospodarstw o powierzchni niżej pięciu hektarów użytków rolnych,
- b) tworzenie nowych samodzielnych gospodarstw rolnych”.

Postulowana wielkość gospodarstwa rolnego 5 ha nie została osiągnięta z uwagi na brak wystarczającej ilości ziemi do parcelacji – w praktyce w województwach wschodnich średnia wielkość gospodarstwa wynosiła ok 2,8 ha [Michalek 2013].

Warto zwrócić uwagę, że znaczna część rolników użytkowała grunty na zasadach posiadania samoistnego, o czym stanowiła w art. 1., ust. 1. przyjęta w 1971 r. ustawa o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych [Ustawa... 1971]: „Nieruchomości wchodzące w skład gospodarstw rolnych ... i znajdujące się w dniu wejścia w życie ustawy w samoistnym posiadaniu rolników stają się z mocy prawa własnością tych rolników”.

Uregulowanie stanu prawnego ziemi pozwoliło na pełniejsze zarządzanie nieruchomością – w tym podziały dla spadkobierców czy wydzielenie części nieruchomości celem wymiany gruntów. Szereg czynników historycznych i gospodarczych wpłynęło na obecne rozdrobnienie działek i kształt często utrudniający prace rolne. Obecna struktura własności to zwykle niewielka działka siedliskowa i kilka rozproszonych działek użytkowanych rolniczo w ramach jednego gospodarstwa.

ZMIANY W STRUKTURZE LUDNOŚCIOWEJ

Większość gospodarstw w gminie Radoszyce z ogólnej liczby 1125 prowadzona jest przez tą samą osobę co najmniej 21 lat (394 osoby) oraz w przedziale 11–21 lat (309 osób) [Orzechowski i Górski 2012].

Można z tego wnioskować, że znaczna część gospodarstw prowadzona jest przez osoby starsze, które często nie mają komu przekazać gospodarstwa. Spowodowane jest to wieloma czynnikami takimi jak migracja ludzi młodych do większych ośrodków miejskich w celu podjęcia studiów czy poszukiwania pracy, emigracja zarobkowa. Wyłączając osoby, które podjęły kształcenie celem podniesienia kwalifikacji rolniczych, absolwenci

w przeważającej części poszukują pracy w miastach, w których ukończyli studia, ewentualnie decydują się na migrację do większych ośrodków miejskich. Osoby powracające po zakończonej edukacji na wieś to często osoby, które podjęły pracę w działalności pozarolniczej, traktując wieś jako miejsce zamieszkania nie pracy.

Jeśli dodamy do tego dane GUS informujące o ujemnym przyroście naturalnym (w województwie świętokrzyskim $-2,875\%$) oraz ujemnym saldem migracji wewnętrznych (-2464 osoby w roku 2014) [www.polskawliczbach.pl], można podejrzewać, że coraz więcej gruntów dzisiaj użytkowanych rolniczo będzie stopniowo wyłączana z produkcji rolnej.

UWARUNKOWANIA GLEBOWE

W powiecie koneckim notuje się największy udział najslabszych gleb w powierzchni użytków rolnych ($73,1\%$) w porównaniu z innymi powiatami województwa świętokrzyskiego. Dominują tu głównie gleby klasy bonitacyjnej IVa, IVb, V i VI. Gleby III klasy należą do rzadkości. Przeważają gleby bielcowe, pseudobielcowe oraz gleby brunatne i rędziny.

W gminie Radoszyce, podobnie jak w pozostałych gminach powiatu koneckiego największy udział mają gleby bielcowe i pseudobielcowe, wytworzone na podłożu piaszczystym (piaszczysto-gliniastym) oraz gleby brunatne na podłożu gliniastym i piaszczysto-gliniastym. Są to zazwyczaj gleby kwaśne i wylugowane. W mniejszym stopniu występują gleby typu mady, rędziny, gleby oglejone, torfowe i murszowe. Gleby IV i V klasy stanowią 82% użytków rolnych, w tym grunty orne stanowią $60,5\%$, powierzchni łąki – $26,1\%$ i pastwiska – $12,4\%$. Jakościowo gleby klasyfikowane są od kompleksów pszennej dobry, żytni, zbożowo-pastewny aż do użytków zielonych słabych [Pałgan i in. 2005].

Plony roślin uprawianych na glebach średniej klasy, słabych lub bardzo słabych są wyraźnie niższe niż na glebach wyższej klasy bonitacyjnej. Uprawy wymagają intensywnego nawożenia co wiąże się z dodatkowymi kosztami. Gleby bielcowe na podłożu piaszczystym są podatne na wahania poziomu wód gruntowych, a kwaśny odczyn gleby powoduje słabsze pobieranie substancji odżywczych przez system korzeniowy roślin. Zakwaszenie gleby zmniejsza aktywność mikroorganizmów rozkładających resztki roślin, co utrudnia powstawanie warstwy próchnicznej [www.ppr.pl].

Uprawa roślin na glebach niskiej klasy bonitacyjnej, przynosząca niskie plony przy większych kosztach (nawożenie, poprawa odczynu gleby) staje się nieopłacalna, przez co gleby takie podlegają wyłączeniu z produkcji rolnej. Grunty odłogowane ulegają dalszej degradacji (erozja, przesuszanie, degradacja próchnicy) a rozwijające się na nich krzewy i drzewa utrudniają gospodarowanie na gruntach sąsiednich, na których nadal prowadzona jest działalność rolnicza. Zdaniem Wocha [2015], lasy i zadrzewienia będące w szachownicy z gruntami rolnymi są podstawową przyczyną uniemożliwiającą tworzenie w procesie scaleniowym rozłogów gruntów o optymalnych parametrach.

BLISKOŚĆ WIĘKSZYCH KOMPLEKSÓW LEŚNYCH I ICH WPŁYW NA OTACZAJĄCE JE GRUNTY ROLNE

Lasy zajmują w powiecie koneckim obszar 54 995 ha, stanowiąc głównie własność Skarbu Państwa [Starostwo... 2007]. W gminie Radoszyce lasy i grunty leśne zajmują powierzchnię 5581 ha (38% ogólnej powierzchni gminy). Znaczne obszary pokrywają bór wilgotny i bór mieszany, a sporadycznie występują siedliska olszy, lasu mieszanego, lasu mieszanego wilgotnego oraz boru bagienne. Przeważają drzewostany sosnowe, rzadziej natomiast występują: brzozy, jodły i olchy [www.radoszyce.pl].

Bliskie sąsiedztwo zwartych kompleksów leśnych istotnie wpływa na otaczające je grunty rolne [Koreleski 2006]:

- W bezpośrednim sąsiedztwie granicy rolno-leśnej plonowanie roślin uprawowych spada o kilkadziesiąt procent w stosunku do średniej uzyskiwanej na danym obszarze.
- Negatywne oddziaływanie lasów na plonowanie roślin uprawnych (w strefie bezpośredniego kontaktu) uzależnione jest głównie od wystawy i usytuowania upraw w stosunku do stron świata (przeważające wiatry, dostawa energii słonecznej) oraz nachylenia zbocza – słabiej zaznacza się przy orientacji południowej niż północnej.
- Oddziaływanie lasów i zadrzewień na wyniki produkcyjne praktycznie może zaznaczać się do ok. 15-krotnej wysokości drzewostanu.

Należy także zaznaczyć, iż wraz ze zwiększaniem oddalenia upraw od ściany zadrzewień plonowanie roślin silnie wzrasta do odległości odpowiadającej 1–1,5 krotnej wysokości drzew, po czym wzrasta nieznacznie lub wcale nie ulega zmianie. Ponadto największe negatywne oddziaływanie drzew występuje na glebach najslabszych i dotyczy odległości równej jedno- do dwukrotnej wysokości drzew [Woch 2015].

Istotny – niestety negatywny – wpływ na otaczające las grunty rolne wywiera również zwierzyna leśna (w szczególności dziki i sarny), która traktuje uprawy rolne jak swego rodzaju paśnik. Jest to czynnik obniżający wysokość plonów i generujący często znaczne koszty. Rekompensaty z tytułu zniszczonych upraw wypłaca jak dotąd dzierżawca lub zarządca obwodu łowieckiego – obecnie prowadzone są prace nad projektem ustawy, w myśl której to Skarb Państwa będzie ustalał i wypłacał odszkodowania.

Biorąc pod uwagę fakt, że większość działek przylegających bezpośrednio do kompleksów leśnych to działki niewielkie, negatywny wpływ bliskiego sąsiedztwa lasów może powodować istotny spadek wydajności plonów. Jeśli powiążemy to z niską klasą bonitacyjną gleby i innymi czynnikami omawianymi w niniejszym opracowaniu, może okazać się że uprawa roli w dotychczasowej formie jest z punktu widzenia ekonomicznego nieopłacalna.

Planowe zalesienie gruntów rolnych

Kwestie planowanych zalesień reguluje Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie szczegółowych warunków i trybu udzielania pomocy finansowej na zalesianie gruntów rolnych objętej planem rozwoju obszarów wiejskich, które określa jakie grunty mogą być zalesione i jakie warunki powinien spełnić producent rolny ubiegający się o wsparcie finansowe z tytułu zalesienia gruntu rolnego [Rozporządzenie... 2004]:

„Płatność na zalesianie jest udzielana producentowi rolnemu do działek rolnych (...)

- 1) użytkowanych jako grunty orne, trwałe użytki zielone albo sady, które zostały przeznaczone do zalesienia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego,
- 3) o powierzchni co najmniej 0,3 ha i szerokości nie mniejszej niż 20 m – przy czym powierzchnia każdej działki rolnej powinna odpowiadać powierzchni działki ewidencyjnej lub działek ewidencyjnych, na których jest położona dana działka rolna. (...)

Premia pielęgnacyjna (...), jest wypłacana po uprzednim przekwalifikowaniu gruntu rolnego na grunt leśny, dokonywanym w formie decyzji przez starostę właściwego ze względu na położenie działek rolnych objętych zalesieniem, wydanej na podstawie przepisów o lasach.

(...) Płatność na zalesianie podlega wstrzymaniu i zwrotowi wraz z odsetkami ustawowymi w przypadku:

- 1) nieprzekwalifikowania gruntu rolnego na grunt leśny w formie decyzji (...) najpóźniej w piątym roku realizacji planu zalesienia;
- 2) zlikwidowania uprawy leśnej przed upływem 20 lat od dnia uzyskania pierwszej płatności na zalesianie, chyba że wojewoda wydał decyzję zmieniającą przeznaczenie gruntu zgodnie z przepisami o ochronie gruntów rolnych i leśnych”.

W ramach wspólnej polityki rolnej UE rolnicy mogą występować o wsparcie finansowe na zalesianie gruntów rolnych i innych niż rolne, co określa Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Zalesianie gruntów rolnych oraz zalesianie gruntów innych niż rolne” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 [Rozporządzenie... 2009].

Warto zwrócić uwagę, że grunty rolne zalesione planowo otrzymują nowe oznaczenie konturu klasyfikacyjnego czyli Ls – tym samym na trwałe przestają być gruntami rolnymi. Należy pamiętać, że ponowne przywrócenie dotychczasowego konturu R, Ps czy Ł a więc powrót do pierwotnego sposobu użytkowania gruntu jest niezwykle trudny.

Grunty oznaczone w ewidencji jako Ls podlegają ochronie w ustawie o ochronie gruntów rolnych i leśnych. Wyłączenie wiąże się z otrzymaniem zezwolenia i później wniesieniem opłat o czym stanowi art. 12., ust. 1. [Ustawa... 1995] (cyt.): „Osoba, która uzyskała zezwolenie na wyłączenie gruntów z produkcji, jest obowiązana uiścić należności i opłaty roczne, a w odniesieniu do gruntów leśnych – także jednorazowe odszkodowanie w razie przedwczesnego wyrębu drzewostanu”.

Należy to mieć to na uwadze, gdyż często grunty o niskiej klasie bonitacyjnej leżące w pobliżu większych miejscowości, wraz z ich rozwojem mogą zostać przekształcone w grunty przeznaczone pod zabudowę mieszkaniową (ewentualnie przemysłową), co w przypadku gruntów leśnych staje się sprawą trudną i kosztowną.

Zalesianie mniejszych działek gruntu, nie przyległego do większych obszarów leśnych jest więc możliwe, ale z punktu widzenia gospodarczego wydaje się być niekorzystne – negatywnie wpływa na sąsiednie grunty nadal użytkowane rolniczo. Powstały w ten sposób las nie staje się odrębnym ekosystemem o rozwiniętych zdolnościach samoregulacji, a raczej zadrzewieniem wchodzącym w skład już istniejącego ekosystemu nieleśnego [Skolud 2008].

DYSKUSJA WYNIKÓW ANALIZ

Wymienione czynniki powodujące wyłączenie gruntów z produkcji rolnej są przyczyną naturalnej sukcesji wtórnej roślinności leśnej. Zjawisko to dotyczy szczególnie gruntów o niższych klasach bonitacyjnych, położonych daleko od siedliska właściciela, o niekorzystnym do gospodarowania kształcie (wydłużone, z trudnym dojazdem), znajdujących się w pobliżu większych kompleksów leśnych, lub w pobliżu działek na których już wcześniej zaprzestano produkcji rolnej.

Taki stan rzeczy niekorzystnie wpływa na działki sąsiednie – powoduje zmniejszenie plonów (zacienienie przy wysokiej ścianie lasu), niszczenie upraw przez zwierzynę leśną – uprawy lubiane przez zwierzynę (np. kukurydza) wymagają budowy ogrodzeń oraz dozoru.

Pogarszające się warunki gospodarowania, a co za tym idzie zmniejszona dochodowość powoduje wyłączenie kolejnych obszarów z produkcji rolnej.

Tempo wyłączania gruntów z produkcji rolnej można zaobserwować na przykładzie niewielkiego obrębu (Grębosze) położonego blisko centrum gminy – Radoszyc (ok. 4,5 km). Powierzchnia obrębu to 2,9 km² ilość działek 471 (Ryc. 2).

Porównano faktyczne użytkowanie gruntów rolnych z danymi ujawnionymi w ewidencji gruntów – mapa ewidencyjna z oznaczeniami konturów klasyfikacyjnych i użytków gruntowych.

Porównanie oparto na ortofotomapach opracowanych dla potrzeb ewidencji gruntów z lat 2001, 2004, 2009 i ortofotomapie (Google rok 2012).

Na podstawie danych z roku 2001 odnaleziono 22 obszary obejmujące jedną lub więcej działek, które faktycznie zostały wyłączone z użytkowania rolnego – zalesiono je lub samoistnie pokryły się roślinnością leśną. Obszary te o powierzchni 8,7 ha stanowiły 3% ogólnej powierzchni obrębu.

Ponowna analiza przeprowadzona na podstawie ortofotomapy z roku 2004 ujawniła kolejne 36 obszarów o powierzchni 15,7 ha wyłączone z produkcji rolnej – to 5,4% ogólnej powierzchni obrębu.

Kolejne 38 obszarów o łącznej powierzchni 12,1 ha (4,2% powierzchni obrębu) ujawniono na podstawie zdjęć z roku 2009 (Geoportal).

Ostatnie dane pozyskane z ortofotomapy (Google) pozwoliły wyodrębnić 19 obszarów o powierzchni 5,5 ha (1,9% powierzchni obrębu).

W stosunku do danych ujawnionych na mapie ewidencji gruntów – powierzchnia gruntów rolnych (włączając w to łąki i pastwiska) zmniejszyła się o 42 ha, czyli ok 15% całkowitej powierzchni obrębu. Po odjęciu powierzchni zajętej pod drogi, tereny zabudowane i inne nie użytkowane rolniczo procent ten będzie jeszcze większy.

Działki wyłączone z produkcji rolnej nie stanowią zwartych obszarów. Najczęściej są to pojedyncze działki przyległe do terenów nadal użytkowanych rolniczo. W kolejnych latach zaobserwowano nowe działki, gdzie zaprzestano działalności rolniczej – często na terenach przyległych do wcześniej wyłączonych.

Taki stan rzeczy utrudnia gospodarowanie na działkach nadal użytkowanych rolniczo.

Pojedyncze działki wyłączone z produkcji rolnej, zalesione bądź podlegające naturalnej sukcesji leśnej, nie stają się automatycznie pełnowartościowym obszarem leśnym. Często nasadzone są gatunkami stanowiącymi dopiero „przedplon” właściwego lasu.

Ryc. 2. Obręb Grębosze gmina Radoszyce powiat konecki woj. świętokrzyskie – układ działek, granica obrębu – ortofotomapa z roku 2004 (kolor biały – granice działek ewidencyjnych, kolor niebieski – granica obrębu)

Fig. 2. Precinct Grębosze, Radoszyce commune, Konecki district, Świętokrzyskie voivodship – layout of plots, border area – orthophotomap from 2004 (white color – boundaries of cadastral parcels, blue – border of the precinct)

Zalesianie jest zaledwie wstępem do długotrwałego procesu tworzenia się lasu, gdyż samo wprowadzenie drzew i krzewów leśnych na grunty nieleśne nie gwarantuje osiągnięcia oczekiwanego celu. Szacuje się, że na glebach słabszych, odpowiednich dla roślinności borowej (klasy: VIz, VI i V), naturalny proces tworzenia się lasu może trwać prawie 140 lat. Ukształtowanie wielogatunkowego i wielowiekowego zbiorowiska leśnego na glebach żyzniejszych wymaga natomiast około 350 lat [Skolud 2008].

Mając to na uwadze należy starannie dobierać obszary przeznaczone do zalesienia oraz analizować wpływ zalesień na sąsiadujące grunty użytkowane rolniczo. Należy wytypować obszary, które z różnych omówionych tutaj przyczyn podlegają lub będą podlegać sukcesji wtórnej, oraz obszary użytkowane rolniczo położone na glebach lepszej jakości, stanowiących zwarte kompleksy z dobrą infrastrukturą.

Pozwoli to na podniesienie jakości prac urządzeniowo-rolnych związanych ze scaleńiami gruntów, mającymi na celu:

- likwidację szachownicy gruntów i poprawę kształtu rozłogów gospodarstw rolnych, dokonanie zmian w wielkości posiadania i użytkowania ziemi,

- dostosowanie rozlogów gruntów do przebiegu obiektów liniowych (drogi, linie kolejowe),
- dostosowanie struktury użytkowania ziemi do warunków naturalnych i wyznaczenie obszarów chronionego krajobrazu.

Projekt scalenia gruntów winien te zagadnienia w pełni uwzględniać dla dostosowania do nich struktury gospodarstw oraz zagospodarowania poscaleniowego.

Przy doborze obszarów planowanego zalesienia należy kierować się zgodnością z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego (MPZP), który określa między innymi warunki zagospodarowania terenu. Dla terenów nieobjętych MPZP informację o przeznaczeniu terenów zawiera studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy – na jego podstawie można określić obszary, których zalesienie nie będzie sprzeczne z innymi ustalonymi potrzebami.

Zgodnie z ustaleniami zawartymi w Krajowym programie zwiększania lesistości [Kaliszewski i in. 2014] pierwszoplanowe znaczenie ma zalesianie [Skolud 2008]:

- gruntów położonych w enklawach lub półenklawach kompleksów leśnych, które nie pełnią istotnych funkcji biocenotycznych, a przyczynią się do powiększenia istniejących kompleksów leśnych;
- gruntów łączących mniejsze kompleksy leśne w zwarte i ciągle struktury krajobrazu, tzw. korytarze ekologiczne;
- gruntów położonych na obszarach wymagających ochrony gleby i wód (np. wododziały);
- gruntów w obrębie dużych obszarów otwartych, gdzie istnieje możliwość utworzenia kompleksu leśnego o powierzchni co najmniej 5 hektarów lub większej.

PODSUMOWANIE

Na wyłączenie gruntów z produkcji rolnej wpływ ma wiele czynników, z których jak się wydaje najbardziej istotne zostały omówione w niniejszym opracowaniu. Na przykładzie obrębu Grębosze gmina Radoszyce możemy zaobserwować proces wyłączenia gruntów na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat – wyłączono ok 42 ha (ok. 15% całkowitej powierzchni obrębu). Odlogowane działki rolne niekorzystnie wpływają na sąsiadujące grunty nadal użytkowane rolniczo, co w dłuższej perspektywie prowadzi do spadku opłacalności produkcji, a w konsekwencji do wyłączenia kolejnych obszarów.

Prace urzędzeniowo-rolne powinny prowadzić do wytypowania obszarów, które z różnych względów – społecznych, związanych ze strukturą demograficzną mieszkańców (właścicieli), przyrodniczych (bliskość dużych kompleksów leśnych), warunków glebowych, kształtu i powierzchni działek – już zostały albo w przyszłości zostaną wyłączone z produkcji rolnej. Obszary takie mogą w przyszłości powiększyć już istniejące kompleksy leśne lub stać się „buforem” pomiędzy lasem a gruntami użytkowymi rolniczo, jak użytki ekologiczne, pastwiska. Właściwe typowanie takich obszarów pozwoli na dobrą gospodarkę leśną na obszarach przeznaczonych pod zalesienia, ale również poprawi warunki pracy na gruntach rolnych.

PIŚMIENNICTWO

- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej. Dz.U. z 1944 r. Nr 4, poz. 17.
- Kaliszewski, A., Wysocka-Fijorek, E., Jabłoński, M., Młynarski, W. (2014). Aktualizacja krajowego programu zwiększania lesistości – synteza. Instytut Badawczy Leśnictwa, Zakład Zarządzania Zasobami Leśnymi, Sękocin Stary.
- Koreleski, K. (2006). Wstępna ocena wpływu lasów i zadrzewień na wartość gruntów ornych. *Infrastr. Ekol. Ter. Wiej.*, 2/1, 5–14.
- Michalek, M. (2013). Przemiany polskiej wsi w latach 1918–1989. *Klio*, 26(3), 55–80.
- Ogłoszenie Prezesa Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARIMR) z dnia 21 września 2015 r. w sprawie wielkości średniej powierzchni gruntów rolnych w gospodarstwie rolnym w poszczególnych województwach oraz średniej powierzchni gruntów rolnych w gospodarstwie rolnym w kraju w 2015 roku. *Dziennik Urzędowy Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi*, poz. 77.
- Orzechowski, M., Górski, D. (2012). Charakterystyka gospodarstw rolnych w podregionach, powiatach i gminach województwa świętokrzyskiego. *Powszechny Spis Rolny 2010. Urząd Statystyczny w Kielcach*.
- Pałgan, D., Basiak-Przyjemska, M., Staciwa, S. (2005). Przewodnik po ziemi koneckiej. *Towarzystwo Wspierania Rozwoju Powiatu „Wszechnica Konecka”*, Starostwo Powiatowe w Końskich.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 września 1921 r. w przedmiocie oznaczenia części Państwa, w których nadwyżki gruntu ponad 60 ha i 400 ha podlegają przymusowemu wykupowi na cele przeprowadzenia reformy rolnej. Dz.U. z 1921 r. Nr 81, poz. 560.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 sierpnia 2004 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu udzielania pomocy finansowej na zalesianie gruntów rolnych objętej planem rozwoju obszarów wiejskich. Dz.U. z 2004 r. Nr 187, poz. 1929 z późn. zmian.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 19 marca 2009 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Zalesianie gruntów rolnych oraz zalesianie gruntów innych niż rolne” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013. Dz.U. z 2015 r. Nr 48, poz. 390 z późn. zmian.
- Skolud, P. (2008). Zalesianie gruntów rolnych i opuszczonych terenów rolniczych – poradnik właściciela. Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa
- Starostwo Powiatowe w Końskich (2007). Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Koneckiego na lata 2008–2015. INWESTEKO, Kielce.
- Ukaz carski „O urządzeniu włościan w Królestwie Polskim” z 2 marca (19 lutego) 1864 r. *Dziennik Praw* nr 187, t. 62, Warszawa 1864.
- Ustawa z dnia 26 października 1971 r. o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych. Dz.U. z 1971 r. Nr 27, poz. 250.
- Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych. Dz.U. z 1995 r. Nr 16, poz. 78).
- Woch F. (red.) (2015). *Wademekum Klasyfikatora Gleb*. Praca zbiorowa, Puławy.
www.polskawliczbach.pl
www.radoszyce.pl
www.ppr.pl

FOREST SUCCESSION AND AFFORESTATION OF AGRICULTURAL LAND AS A CURRENT CHALLENGE AGRICULTURAL WORKS

Abstract. Exclusion of land from agricultural production is conditioned by many factors – both natural conditions (soil quality, distance from larger forest complexes) and non-natural areas – structure of agricultural plots, their size and shape, change of demographic structure of rural residents (migration to cities, non-agricultural activities business). Land excluded from agricultural production is subject to secondary succession, which affects (unfavorably) adjacent land still used for agriculture.

It is important to recognize the reasons for excluding lands from agricultural production and to inventory such areas as part of the farm-arrangement programs preceding the consolidation and exchange of lands. It allows for proper control over the development of rural areas and improvement of the spatial structure of farms.

The implementation of the consolidation works enables rational management of agricultural land – it will be possible to identify areas that for various reasons excluded from agricultural production can form „buffers” between forest complexes and agricultural land.

Key words: secondary succession, arrangement and agricultural works, consolidation, afforestation

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 15.11.2017

Do cytowań – For citation: Śmigielski, M., Pijanowski, J.M., Gniadek, J. (2017). Sukcesja leśna i zalesianie gruntów rolnych jako aktualne wyzwanie prac urzędniowo-rolnych. *Acta Sci. Pol., Formatio Circumiectus*, 16(4), 51–63.